

Conceptual, Historical and Practical Aspects of Apostasy and Freedom of Belief

Faruk Sancar^{1,a,*}, Rıza Korkmazgöz^{2,b}

¹Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Department of Kalam, Samsun/Türkiye

²Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Department of Kalam, Samsun/Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 31/07/2023

Accepted: 14/11/20230

Published: 15/12/2023

Pub Date Season: Aralık

Plagiarism:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright:

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Author Contribution Declaration:

Conceiving the Study Author-1 (%60) - Author-2 (%40)

Data Collection Author-1 (%60) - Author-2 (%40)

Data Analysis Author-1 (%60) - Author-2 (%40)

Writing up Author-1 (%60) - Author-2 (%40)

Submission and Revision Author-1 (%60) - Author-2 (%40)

ABSTRACT

The rapid change in the world after the Enlightenment not only brought about revolutionary scientific and technological innovations, but also opened the door to important transformations in the context of thought. Especially with the wind created by the French Revolution, some concepts such as equality, fraternity, and justice, which were already in circulation before, came to the fore even more. One of the concepts that was magnified in this process was freedom. The concept manifested itself in philosophy as an understanding of free will against the idea of determinism, and in politics as independence against oppressive governments. Since the day it was addressed as an independent topic, it has attracted attention with its different types and aspects, including freedom of the press, freedom of thought, freedom of expression, freedom of religion and conscience. We see that the intellectual adventure of the Western world in the last two centuries has been shaped around these concepts. The libertarian attitude, which at first manifested itself as a rebellion against religious and secular authorities, was later driven to extremes that saw itself as independent from all moral and social norms. These debates were inevitably reflected in the field of theology, and topics such as the position of the will of man against God's will, fate and the problem of evil were reconsidered according to contemporary claims and objections. The atheistic tendencies that emerged in the Western world claimed that all religions deprive man of the possibility of being an active subject on earth and that a person who believes that all his/her actions are known and determined cannot be truly free. This point is actually one of several important issues that contemporary atheism raises against theism. These debates have also reached the Islamic world and the issue continued to be addressed with similar arguments. At its core, each of these claims rests on the assumption that Islam's conception of the human being leaves no room for individual freedom. Although the problem has different aspects such as fate and theodicy, one of the most striking aspects of the problem is the question of whether man has the right to reject Islam as well as the right to enter Islam by one's own free will. It is important to answer this question. Because some practices from the early period of Islamic history and the assumptions that apostates should be killed according to certain conditions, which are accepted as an established jurisprudence in Islamic law, have provided important opportunities for anti-Islamic ideas and ideologies. This article shows how the issue has been dealt with in the classical literature, while at the same time suggesting solutions on how to approach the phenomenon of conversion today. In addition, the study will show that the issue is dealt with in the context of public security in the fiqh literature, and therefore, the current cases of conversion or apostasy do not fully correspond to the discussions in the classical period.

Keywords: Kalam, Force, Free Will, Apostasy, Apostate, Religious Freedom

Kavramsal, Tarihsel ve Pratik Açından Dinden Dönme ve İnanç Özgürlüğü

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş: 31/07/2023

Kabul: 14/11/2023

Yayın Tarihi: 15/12/2023

Yayın Sezonu: Aralık

İntihal:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur

Yazar Katkı Beyanı

Çalışmanın Tasarlanması Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

Veri Toplanması Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

Veri Analizi Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

Makalenin Yazımı Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

ÖZ

Aydınlanma Çağı sonrasında dünyada yaşanan hızlı değişim, bilimsel ve teknolojik anlamda devrimsel yenilikler meydana getirdiği gibi düşünce bağlamında da önemli dönüşümlerin kapısını aralamıştır. Özellikle Fransız ihtilalinin oluşturduğu rüzgarla birlikte daha önceden tedavülde olan eşitlik, kardeşlik, adalet gibi bazı kavramlar çok daha fazla gündeme gelmiştir. Bu süreçte ön plana çıkan kavramlardan birisi de özgürlüktür. Kavram, felsefede determinizm fikrinin karşısında özgür irade anlayışı olarak; siyasette baskıcı yönetimlere karşı bağımsızlık şeklinde kendini göstermiştir. Konu, müstakil bir başlık olarak ele alındığı günden itibaren, -basın, düşünce, ifade, din ve vicdan hürriyeti olmak üzere- farklı tür ve boyutlarıyla dikkati çekmiştir. Batı dünyasının son iki asırlık düşünsel serüveninin de aslında bu kavramlar etrafında şekillendiğini görüyoruz. İlk başta dinî ve dünyevî otoritelere başkaldırı şeklinde kendisini gösteren özgürlükçü tavır, daha sonraları kendisini bütün ahlakî ve toplumsal normlardan bağımsız gören uç noktalara kadar savrulmuştur. Bu tartışmalar ister istemez ilahiyat alanına da yansımış ve insanın iradesinin tanrının iradesi karşındaki konumu, kader ve kötülük problemi gibi başlıklar, çağdaş iddia ve itirazlara göre yeniden ele alınmıştır. Batı dünyasında ortaya çıkan ateist eğilimler, bütün dinlerin insanı yeryüzünde aktif bir özne imkanından mahrum bıraktığını ve bütün eylemlerinin bilindiğine ve belirlendiğine inanan bir insanın gerçek anlamda özgür olamayacağını iddia etmişlerdir. Bu nokta aslında çağdaş ateizmin teizme yönelttiği birkaç önemli konu başlığından biridir. Çok geçmeden bu tartışmalar İslam dünyasına da taşınmış ve benzer argümanlarla konu ele alınmaya devam etmiştir. Bu iddiaların her biri özünde, İslam'ın insan tasavvurunun bireye herhangi bir özgürlük alanı bırakmadığı varsayımına dayanır. Problemin başta kader ve teodise gibi farklı boyutları olmakla birlikte dikkati çeken yönlerinden birisi de insanın özgür iradesiyle İslâm'a girme hakkı olduğu gibi inkâr hakkının da bulunup bulunmadığı sorusudur. Bu sorunun cevaplanması önemlidir. Çünkü İslâm tarihinin erken dönemine ait bazı uygulamalar ile İslâm hukukunda yerleşik bir içtihatmış gibi kabul gören dinden dönenlerin belli şartlara göre öldürülmesi gerektiğine dair kabuller, İslâm karşıtı düşünce ve ideolojilere önemli fırsatlar sunmuştur. Bu makale bir yandan klasik birikimde konunun nasıl ele alındığını göstermeye çalışırken bir yandan da günümüzdeki din değiştirme olgusuna nasıl yaklaşılması gerektiğine dair çözüm önerileri sunmaya çalışacaktır. Ayrıca çalışmada fıkıh literatüründe meselenin daha ziyade kamu güvenliği bağlamında ele alındığı, dolayısıyla da günümüzdeki din değiştirme veya dinden dönme hadiselerinin klasik dönemdeki tartışmalarla tam olarak örtüşmediği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İkrâh, Özgür İrade, İrtidât/Dinden Dönme, Din Hürriyeti.

 riza.korkmazgöz@omu.edu.tr

 0000-0001-8995-0472

 faruksancar@hotmail.com

 0000-0002-5365-9891

How to Cite: Sancar, Faruk – Korkmazgöz, Rıza. “Conceptual, Historical and Practical Aspects of Apostasy and Freedom of Belief”. Cumhuriyet Theology Journal 27/2 (December 2023), 404-421. <https://doi.org/10.18505/cuid.1335318>

Atıf: Sancar, Faruk – Korkmazgöz, Rıza. “Kavramsal, Tarihsel ve Pratik Açından Dinden Dönme ve İnanç Özgürlüğü”. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 27/2 (Aralık 2023), 404-421. <https://doi.org/10.18505/cuid.1335318>

Giriş

İnsanoğlunun kendi varlığına yakışır bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi ancak vaz geçilmez temel hakların varlığıyla söz konusu olabilir. İslâm medeniyet tasavvurunun *zarûrât-ı dîniyye* olarak formüle ettiği veya İslâm hukuk literatüründe *makâsîdü’ş-şerîati’l-İslâmiyyîn* olarak isimlendirilen *din, can, akıl, namus* ve *mal* güvenliği konusunda doğuştan sahip olunan haklar, bir bakıma insanı insan yapan en önemli değerlerdir. Müslüman dünya görüşüne göre söz konusu bu hakların hiçbirisi herhangi bir dünyevi otoritenin veya makamın onayı, hediyesi veya lütfu olarak bireylere bahşedilmiş ayrıcalıklar değildir. İnsan doğuştan hangi din, dil veya millete mensup olarak dünyaya gelmiş olursa olsun bu haklar Allah’ın onurlu bir varlık olarak yarattığı insana bahşettiği ilahî bir ikramdır. Dolayısıyla bu ilahî kazanımlar sırf insan olması hasebiyle bireyin sahip olduğu dokunulamaz, müdahale edilemez ve vazgeçilemez haklar olarak görülmektedir. Söz konusu bu haklar, sadece İslâm medeniyeti için değil hemen her hukuk sistemi tarafından da belli biçimlerde korunmaya çalışılmıştır.

İslâm dini, hür iradeyle karar vermeye ve özgür tercihe dayanır. Kur’an inancın kabul edilebilir oluşunu en baştan serbest ve özgür tercih şartına bağlamış ve “*Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi iştir ve bilir.*”¹ hükmüyle bu konuda doğabilecek kafa karışıklığının önüne geçmiştir. Zira ikrah yoluyla kişilerin belli inançları kabul etmesinin sadece bir beyandan ibaret olacağı malumdur. İmanın ise kalbin fiili olduğu Kur’an vahyinin çeşitli defalar vurguladığı temel kabuller arasındadır.² Dolayısıyla Kur’an açısından, kişilere İslâm’ın temel esaslarını veya başka herhangi bir inancı ikrah yoluyla dayatılması muradı ilahiye uygun olmadığı gibi realiteyle de örtüşmemektedir.

Bugün modern dünyanın en çok kabul gören kavramları arasında kendisine yer bulan din ve vicdan hürriyeti İslâm dininin, henüz Müslüman olmayanlara karşı uygulanacak hukuk kurallarında ve tebliğ yöntemlerinde asgari bir şart olarak daha başlangıçta vazettiği bir hüküm olarak göze çarpmaktadır. İslâm, insanların inançlarını özgür iradeleriyle tercih etmelerini ve bu seçimlerine göre de bir hayat sürmelerini bir hak olarak görmüştür³. İslâm dininin temel özelliklerinden biri de baskı ve dayatma sonucu meydana gelecek bir iman akdini onaylamamasıdır.⁴ Zira zorlama ile yapılan davranışlar tercihe dayanmayacağı için vaat edilen mükafat da anlamını yitirmiş olacaktır. Davranışların salih amel vasfını kazanması ancak samimiyete dayalı bilinçli bir tercih ve rızayla gerçekleşebilir. Zaten iman, hiçbir endişe duymadan nefsin sükunete ulaşma halidir. Dolayısıyla İslâmî dünya görüşü açısından hiçbir bireye, herhangi bir inancın ikrarı veya inkârı noktasında ikrahta bulunulması mazur görülemez.⁵ Bu durum sadece

¹ *Kur’ân Meal-Tefsir*, çev. Mehmet Okuyan (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021), el-Bakara 2/256.

² “*Bedevidler, ‘inandık’ dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama ‘boyun eğdik’ deyiniz. Henüz iman kalplerinize girmedir.*” el-Hucurât 49/14.

³ Betül Akdemir Süleyman, “Hangi Dine İnanmaya Hakkım Var? İnanma İradesi Üzerine Bir Sorgulama”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/3 (2022), 1197-2013.

⁴ “*De ki: Gerçek Rabbinizdendir. Dileyen insansın dileyen inkâr etsin...*” el-Kehf 18/19.

⁵ Faruk Ermemiş, “Kur’an-ı Kerim’in Düşünce ve İnanç Özgürlüğüne Yönelik Emirleri ve Hz. Muhammed’in Uygulamaları”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2018), 22.

bireysel bir tercih olarak bir dini benimseme halini değil aynı zamanda seçilen dinin emir ve yasaklarının uygulanmasında herhangi bir dayatmanın söz konusu olmamasını hem şahsi hem de sorumlu olduğu aile bireylerinin yetiştirilmesini, eğitilmesini, inançlarının sonraki nesillere aktarılmasını, bunlar için uygun sivil eğitim kurumalarının oluşturması gibi belli hak ve kazanımları da kapsamaktadır. İslâm'ın koruma altına aldığı bu temel haklar sadece teoride kalmamış, tarih boyunca bütün İslâm devletlerinin hukuk metinlerinde de kendisine yer bulmuş ve fiili olarak da uygulanmıştır. Müslümanların tarihsel medeniyet birikimi açısından, özellikle zimmî statüsünde bulunan gayrimüslim unsurlara yönelik uygulamalarının bugün bile çağdaş dünyanın çok ötesinde olduğu birçok insafli batılı düşünür tarafından da takdir edilmektedir.⁶

İslâm'ın Müslüman olamayanlara zorla dayatılamayacağı konusunda İslâm geleneğinde herhangi bir tartışma bulunmamaktadır⁷. Ancak Müslüman olan bireylerin İslâm'dan ayrılmalarını ifade eden ve tarihsel süreç içerisinde *ridde*, *irtidat* veya *mürted* gibi kavramlarla isimlendirilen olgu hakkında aynı netlik söz konusu değildir. Her ne kadar mürtedde uygulanacak ceza hususunda özellikle fıkıh literatüründe hadler kapsamında detaylı malumat zikredilse de çoğu kez problemin psiko-sosyal boyutunun ihmal edildiği göze çarpmaktadır. Konunun ele alındığı klasik metinlerde büyük oranda ortak kabullerin dillendirildiği görülmekle birlikte çağdaş metinlerde bir takım zihinsel açmazlar dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira bir yandan çağdaş dünyanın bir bakıma tartışılmasına bile izin vermediği demokrasi, insan hakları, özgürlük gibi kavramlarla klasik fıkıh birikiminin irtidat, mürted veya inkâr özgürlüğü konusunda ortaya koyduğu yaklaşımı uzlaştırmak kolay gözükmemektedir. İslâm düşüncesinin son iki asırlık serüveni de aslında bu sıkışmışlıkla özetlenebilir.

Bu açmazı yaşayan Müslüman düşünürlerden bazıları, klasik İslâmî birikimi kurtulması gereken bir yük görerek bu mirası çeşitli eklektik yöntemlerle tasfiye etme yolunu benimsemişlerdir. Bu tercihin doğal sonucu bazı ayetlerin sloganlaştırılarak öz, hakiki, gerçek İslâm'a dönülmesine yönelik çağrıdır. Çünkü onlara göre konu hakkındaki geleneksel yorum ve söylemler Kur'an'dan ve gerçek İslâm'dan kopuş anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımın tam karşısında ise klasik birikime neredeyse dokunulmaması gereken bir masumiyet nispet ederek muhafaza edilmesini öneren bir tavır görülmektedir. Bu gruptaki alimler, bilinçli ve bilinçsiz bir şekilde dış dünyadan izole bir hayatı zımnen teklif etmekte ve bu durum mümkün olmadığı için de doğal olarak marjinal bir yorum biçimi olarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşım mensupları karşılaşılan sorunlara çözüm üretilmediği durumlarda ise geçmiş mirasın kutsiyetini teorik olarak dillendirmekle beraber, pratikte kendisini bu birikimle sınırlamayı idare-i maslahatçı bir tutum takınmakta mahsur görmemektedirler. Elbette çağdaş dönemde ortaya çıkan bu ve benzer problemlerin İslâm dünyasının son birkaç yüzyıldır maruz kaldığı siyasi ve sosyal travmaların etkisiyle meydana gelen entelektüel krizden bağımsız olarak okunması isabetli değildir. Hatta irtidat ve inanç özgürlüğü gibi bir konunun -klasik muhtevanın dışında- önemli bir başlık olarak ele alınması bile aslında modern dönemlere ait bir gündem maddesinin tartışılması anlamına

⁶ Bir örnek için bk. Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 4/1003.

⁷ el-Bakara 2/256; er-Rad 13/40; el-Kehf 28/29; el-En'âm 6/108.

gelmektedir. Dolayısıyla bu gibi gündem maddelerinin İslâm düşüncesinin çağdaş döneme geçişte karşılaştığı intibak probleminin bir yansıması olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

İrtidat ve inanç özgürlüğü veya başka bir ifadeyle de inkâr özgürlüğü ve bu tavrın dünyevi müeyyidesi konusunda fıkıh literatüründe geniş bir birikim olduğu söylenebilir. Ne var ki halen aktüel değerini koruyan bu problemin sağlıklı bir zeminde ele alınabilmesinin İslâmî dünya görüşümüzün sıhhatiyle doğru orantılı olduğu hatırdadır. Müslüman geleneğin tarih içerisinde konuya yaklaşımında en az nasslar kadar içinde buldukları psiko-sosyal ve politik koşulların, hatta yaşam ve üretim biçimlerinin dahi etkisi göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla kadim fıkıh mirasını değerlendirirken nasslarda doğrudan yer alan hükümlerle bunlara dayanarak farklı psikolojik ve sosyolojik saiklerin de tesiriyle teşekkül eden fıkıh birikiminin tefrik edilmesine özen gösterilmelidir.

Bu metodik çerçeve kabul edildiğinde, İslâmî düşüncenin yaşanılan dinamiklerden soyutlanarak bağımsız bir şekilde değerlendirilemeyeceği, alimlerin de yaşadıkları zaman ve coğrafyanın etkisinde kaldıkları söylenebilir.⁸ Bu itibarla da geleneksel birikimde yer alan herhangi bir yorumun belli bir zaman ve çevrenin izlerini taşıdığı unutulmaması gerektiğini, onun olduğu gibi günümüze nakledilmesinin de bağlamının ihmal edilerek günümüzün şablon ve yargılarıyla ilzam ve mahkûm edilmesinin de doğru bir yaklaşım olmayacağını vurgulamak isteriz.

Konunun hem tarihsel hem de aktüel bir değere sahip olması bu meselenin farklı disiplinlerin de ilgi alanına girmesine sebep olmuştur. Ancak şurası açıkça görülüyor ki klasik birikim açısından mesele çoğunlukla kazâi bir mesele olarak addedildiği için daha ziyade fıkıhçıların ilgisini çekmiştir. Bu ilgi çağdaş dönemde de büyük oranda varlığını sürdürmüş ve konuyla ilgili önemli akademik çalışmalar kaleme alınmıştır. Son zamanlarda ise gelişen entelektüel trendlere paralel olarak konu din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde ve imanın mahiyeti açısından da ele alınmaya başlanmış ve önemli bilimsel çalışmalara imza atılmıştır. Bunlar arasında İsmail Karagözün kaleme aldığı *Din ve Vicdan Özgürlüğü*, isimli çalışma daha ziyade İslâm'ın getirdiği inanç sisteminin herkesin inancına saygıyı öngördüğünü Kur'an ve tarihsel nakillerle ortaya koymayı amaçlayan bir çalışma olarak gözükmektedir.⁹ Konu hakkında yapılan en önemli araştırmalardan biri de Hacer Şahinalp'in hazırlamış olduğu *Kur'an'da Din Hürriyeti* isimli doktora çalışmasıdır.¹⁰ Araştırmada problem Kur'an'ın ortaya koyduğu temel perspektiften hareketle tanımlanmaya ve çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle de alana önemli bir katkı sunduğu değerlendirilmektedir. Yine son dönemde Recep Ali Yazıcı tarafından tamamlanan *Kelâm Açısından İnanç Özgürlüğü ve İrtidat* isimli Yüksek Lisans çalışması ise klasik Kelâm eserlerinde konunun hangi açılardan ele alındığını ve hangi hususların ihmal edildiğini göstermeye çalışan bir eserdir.¹¹ Bunun dışında ise makale düzeyinde Recep Ardoğan'ın hazırladığı *İslâm Açısından Dindarlığın Değeri ve İrtidatın Cezalandırılması*¹² isimli

⁸ Konu hakkındaki önemli bir çalışma için bk. Kaşif Hamdi Okur, "İslâm Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırımlar Üzerine Bazı Düşünceler", *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 344-364.

⁹ İsmail Karagöz, *Din ve Vicdan Özgürlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007).

¹⁰ Hatice Şahinalp, *Kur'an'da Din Hürriyeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

¹¹ Recep Ali Yazıcı, *Kelâm Açısından İnanç Özgürlüğü ve İrtidat* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

¹² Recep Ardoğan, "İslâm Açısından Dindarlığın Değeri ve İrtidatın Cezalandırılması", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi* 4/1 (2007) 98-104.

çalışmanın konuya farklı bir gözle bakılmasına imkan tanıyan önemli çalışmalardan biri olarak dikkati çektiğini ifade etmeliyiz. Çalışmamızda bu ve benzer çalışmalara yer yer atıfta bulunulacak konun özellikle imanın doğası ve özgürlük bağlamında yeniden değerlendirilmesine gayret edilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. İrtidat, Mürted, Ridde

Lafız olarak “geri çevirmek, reddetmek, dönmek” manasındaki *redd* kökünden gelen *ridde* ve *irtidâd*, bir kavram olarak bir Müslümanın özgür tercih ve iradesiyle İslâm dinini terk etmesi anlamına gelmektedir. Yaygın olarak bilinen *mürted* terimi erkekler için kullanılırken irtidat eden kadınlara lafzın müennes şekli olan *mürtedde* denilmiştir.¹³ Kur’ân-ı Kerîm’de aynı kökten gelen ve kavramın hem sözlük hem de ıstılahi anlamını ifade eden birçok ayet bulunmaktadır.¹⁴ Benzer kullanımların hadislerde de bulunduğu görülmektedir.

Klasik fıkıh literatürü irtidat eden kimselerin durumuyla ilgi hükümleri farklı başlıklar altında ele almayı uygun görmüştür. Bu tasnifte kişilerin dinden çıkmasına yol açan eylemlerinin mahiyeti de etkili olmuştur. Hanefi kaynakların meseleyi devletler hukukuna dair kaleme alınan eserler içerisinde incelemeyi tercih etmesi ilgi çekicidir. Bu durum bile aslında konunun çok boyutlu ve katmanlı bir problem alanına işaret ettiğini göstermektedir. Ayrıca bir Müslümanın İslâm dininin herhangi bir esasını veya zarûrât-ı diniyye olarak nitelenen hükümlerden herhangi birini reddetmesi klasik fıkıh birikiminde özel bir suç olarak değerlendirilmiş ve buna göre de hangi lafız ve eylemlerin bu kapsama gireceği, mürtedi bu eyleminden vaz geçirmek için uygulanması gereken yaptırımlar, bu kimselerin nasıl yargılanacakları, ayrıca muhakemesi sonucunda hükmün nasıl infaz edileceği gibi konularda çok detaylı bir hukuki prosedür oluşturulmuştur.¹⁵

Aslında dinden çıkmanın mevcut kamu düzeni açısından suç kabul edilmesi ister paganik ister ilahi olsun İslâm’dan önceki dini geleneklerde de rastlanılan bir uygulama olarak göze çarpmaktadır. Yunan ve Romalılar yerleşik dini inançları terk etmeyi büyük bir suç olarak görmüş ve hukuk sistemlerine bu suçun faili için ölüm cezasına varan büyük yaptırımlar yerleştirmişlerdir. Bunun en bilinen örneklerinden biri Sokrat’ın idamına yol açan hadisedir. Sokrat’ın sorgulanması ile ilgili anlatılar yüzeysel bir okumayla bile incelendiğinde aslında yerleşik din temsilcilerinin dinden çıktığını düşündükleri bir zanlıyı ölüme mahkûm ettikleri görülecektir.¹⁶ Benzer durum Yahudi ve Hıristiyan geleneği için de söz konusudur. Nitekim Yahudilikte dinden dönenin

¹³ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), “rdd”, 3/172-175; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî Kâsânî, *Bedâiü's-sanai' fi tertibi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcut, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 7/134.

¹⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li âyâtî'l-Kur'âni'l-hakîm* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990/1411), “rdd”, 310.

¹⁵ İrfan İnce, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/91; Ali Bardakoğlu, “İrtidat”, *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları, 2006), 2/ 950.

¹⁶ Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. Ari Çokona (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019).

taşlanarak öldürüleceğine dair cezai müeyyideler bulunmaktadır.¹⁷ Aynı müeyyidelere Hristiyanlıkta da rastlanılmakta hatta bütün Orta Çağ tarihinin, Engizisyon mahkemeleri eliyle dinden çıktıklarına hükmettikleri insanların aforoz edildiği ve ardından katledildiği anlatılarla dolu olduğu bir sır değildir.¹⁸ Dolayısıyla irtidat olgusunun sadece İslâm'da değil, neredeyse bütün dini geleneklerde farklı biçimlerde ortaya çıkan bir problem olduğu söylenebilir.

1.2. İkraha

İnanç özgürlüğü bağlamında ele alınması gereken temel kavramlardan biri de ikrahtır. Kelime olarak, razı olmama manasındaki k-r-h lafzından türeyen ikrâh, bireylerin rıza göstermeyecekleri ve hoşnut olmayacakları, bir davranışa zorlanması anlamına gelir.¹⁹ İslâmî literatürde de bu anlam çerçevesini koruyan kavram, kelâm ilminde cebir ve zorlama yoluyla insanların inanma veya inkâra mecbur bırakılmasının geçerliliği bağlamında tartışılmıştır. İslâm hukukunda ise ilgili kavrama, bir insanı, özgür iradesiyle arzu etmeyeceği veya hoşlanmayacağı bir davranışı yapmaya zorlamanın dinî ve hukukî bakımdan neticesinin ne olduğu, meşruiyetinin bulunup bulunmadığı gibi başlıklar ele alınırken bu konuya atıfta bulunulmuştur.²⁰

Kur'an-ı Kerim'de bu kelimenin farklı türevleriyle Allah'ın, kullarının bir davranışından hoşnut olmaması,²¹ isyankarların, bilgisizlikleri ve inatçılıklarından dolayı hakikati arzu etmemesi ve istememesi,²² bir davranışın insanlara meşakkatli²³ yahut kötü ve iğrenç²⁴ gelmesi gibi manalarda kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin konuyu doğrudan ilgilendiren daha özel anlamı ise *if'âl* kalıbıyla kazandığı manada yatmaktadır. Bu şekilde (ikrah) geçtiği ayetlerde ise dinde zorlamanın bulunmadığı,²⁵ insanların iman ve inkâra zorlanamayacakları²⁶ ifade edilmektedir. Ayrıca benzer bağlamda yine kadınların mirasa konu olan mallar gibi kendi iradeleri dışındaki bir eyleme,²⁷ cariyelerin de fuhşa²⁸ zorlanamayacakları ve de icbar yoluyla meydana gelen günah fiilinin Allah tarafından bağışlanacağı²⁹ bildirilmektedir. Rivayetlerde de kavramın benzer bir anlam dünyasına sahip olduğu müşahede edilmektedir. Söz gelimi insanların inkâr veya iman etmeye zorlanmasının, evlilik ve boşanma veya diğer hukuki işlemlere icbar edilmesinin uygun olmadığına yönelik açıklamalara önemli hadis kaynaklarında rastlamak mümkündür.³⁰ Konuyla alakalı olarak doğrudan

¹⁷ Dehşete düşürücü bazı örnekler için bk. *Kitâbı Mukaddes*, (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1976), Yas.13:6-10.

¹⁸ Konu hakkındaki popüler eser için bk. Umberto Eco, *Gülün Adı*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: Can Yayınları, 2010).

¹⁹ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Kitâbü't-tarîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), 33.

²⁰ Ebu Bekr Şemsülemme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsûât* (Kahire: Matba'atü's-Sa'ade, 1324/1906), 26/ 38-156.

²¹ et-Tevbe 9/46.

²² el-Enfâl 8/8; et-Tevbe 9/33; el-Mümin 40/14; Muhammed 47/9, 26.

²³ el-Bakara 2/216; et-Tevbe 9/81; el-Ahkâf 46/15.

²⁴ el-Hucurât 49/12.

²⁵ el-Bakara 2/256.

²⁶ Yûnus 10/99; en-Nahl 16/106.

²⁷ en-Nisâ 4/19; en-Nûr 24/33.

²⁸ en-Nûr, 24/33.

²⁹ Tâhâ 20/73.

³⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Bûğa (Dimeşk: Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, 1413/1993), "İkrâh", 1 (No. 6545, 6546).

dini metinlerde geçen bu ifadeler, ayrıca inanç ve eylemlerinde bireyin özgür iradesini önceleyen diğer naslar konuya ilgi duyan İslâm alimleri için sürekli bir referans noktası teşkil etmiştir.³¹ Anlaşılacağı üzere Kur'an'da yer alan ayetler dikkatli şekilde incelendiğinde ister dünyevi isterse uhrevi hiçbir konuda ikrahın meşru görülmediği ve dolayısıyla insan iradesinin bir ceza veya tehdit yoluyla baskı altına alınmasının onaylanmadığı söylenebilir. İkrahin farklı türevleri konusunda dini metinlerde geçen bu dışlayıcı yaklaşımın o günkü koşullar çerçevesinde çok ileri bir duruşu ifade ettiği söylenebilir. Ancak asıl önemli olan husus, Kur'an'ın oraya koyduğu bu çerçevenin, aydınlanma sonrası popüler bir kavram haline gelen eşitlik, hürriyet, adalet, insan hakları, demokrasi, çağdaşlık gibi kavramları hayatın merkezine yerleştirdiğini iddia eden modern dünyanın özgürlük anlayışının bile ötesinde olmasıdır. Zira Batı dünyasında sıklıkla atıfta bulunulan bu sihirli sözcüklerin aslında çoğunlukla Batının kendi kültürel ve ekonomik hegemonyasını korumaya yönelik bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Sadece son yüzyıl içinde yaşanan çeşitli işgal girişimleri ve başta Bosna ve Kosova'da meydana gelen savaşlardaki suskunluk hali de bu tespiti desteklemektedir.³² Ayrıca Batı düşüncesinin tarihi referanslarından olan Platonun insanın aydınlanma sürecini anlattığı mağara metaforunda da görüldüğü üzere gerçeği göremeyen bireyin, cebir veya ikrah yoluyla gerçeğe yüzleştirilmesi mümkündür. Dolayısıyla Batılı zihniyetin görece ilkel, bayağı, sıradan görülen birey ve toplumları zorla medenileştirmeye çalışmasını kendisi açısından zulüm olarak görmediğini iddia etmek abartı olmayacaktır. Bu tutum hangi teorik çerçeveye gizlenmeye çalışılırsa çalışılsın şuuraltındaki pratik çoğu kez kendini ele vermektedir.

2. Tarihsel Çerçeve

İrtidat olgusunun tarihsel arka planı açısından literatür tarandığında belli başlı bazı örneklerle karşılaşılmaktadır. Bu örneklerin her birinin kendi bağlamı içinde ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak konunun çok uzamaması için bunların en meşhurlarından birkaçını hatırlatmakla yetineceğiz. Amacımız bu hadiselerin her birini aktarmaktan ziyade bugünkü irtidat tartışmalarına bu hadiselerin birer referans olarak taşınıp taşınamayacağını ortaya koymaktır. Çünkü İslâm'ın erken döneminde yeni bir dinin ve devlet yapısının inşası esnasında farklı çıkar mücadeleleri çerçevesinde ortaya çıkan durumlara çoğu kez anakronik bir okumayla sonraki dinden dönme hadiselerinin hukuki yaptırımını için atıfta bulunulduğu ve buradan bir meşruiyet üretme çabasının güdüldüğü görülmektedir.

İslâmî kaynaklar, dinden dönme olarak nitelendirilen ridde veya irtidat hadiselerinin, Hz. Peygamber'in sağlığında bireysel olarak yaşanmış olsa da onun vefatından sonra hızla arttığı konusunda ittifak halindedir. Bu çerçevede kavram, Arap kabilelerinin peygamberlik iddiasıyla

³¹ Ali Bardakoğlu, "İkrahin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/31.

³² Söz gelimi en son Rusya-Ukrayna savaşında dünyanın önde gelen televizyon yorumcularının, gazetecilerinin bazı açıklamaları şu şekildeydi: "Burası on yıllardır kaosla yaşayan Irak veya Afganistan değil. Burası böyle şeyleri görmeyi hiç ummadığınız medeni Avrupalılara has bir kent." veya "Bunlar medeni beyaz insanlar, medeni olmayan kahverengi insanlar değil." Her ne kadar daha sonraları bazı özür açıklamaları yapılmış olsa da şuur altında yatan psikoloji çoğu kez gizlenememektedir. *Hürriyet Gazetesi*, "Rusya Ukrayna Savaşında Irkçı Söylemler: Mavi Gözlü ve Sarı Saçlı İnsanlar Ölüyor" (28 Şubat 2022), 1.

ortaya çıkanların peşine takılıp dinden ayrılmalarını ve Medine'den kopuşlarını ifade etmektedir. Ancak ridde kavramı, özellikle Hz. Muhammed'in vefatından sonra peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkanların peşine takılanlarla birlikte kitlesel bir eylemin adına dönüşmüştür. Hz. Ebu Bekir döneminde giderek artan irtidat olayları, öyle görülüyor ki zamanla siyasal başkaldırığı da ifade eden dinî-siyasî bir içerik kazanmaya başlamıştır.³³

Konu hakkında nakledilen rivayetler, ridde hadiselerinin farklı dinamiklere bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir.³⁴

1. Hz. Peygamber döneminde Yahudilerin İslâm'a karşı mücadele stratejisi olarak önce Müslüman olduklarını ikrar etmeleri ardından ise irtidat etmeleri bu türe örnek olarak verilebilir. Onların bununla amacı Müslümanların arasına girip onların zihninin karışmasına neden olmaktır.³⁵
2. Yine Hz. Peygamber zamanında bazı putperestlerin bilinçli bir biçimde Medine'deki Müslüman toplum arasında rahatça dolaşabilmek için İslâm'a girdiklerini ikrar etmeleridir. Ahnes b. Şurayk adında bir müşrik önce Hz. Peygamber'in huzurunda İslâm'a girdiğini söylemiş ardından ancak daha sonradan Müslümanların tarlalarını ateşe vererek büyük bir maddi zararın oluşmasına sebep olmuştur.³⁶
3. Benzer bir irtidat hadisesi de Abdullah b. Sad b. Ebi's-Sarh ile ilgilidir. Ebi's-Sarh, bir dönem vahiy katipliği de yapıp sonrasında irtidat ederek müşriklere katılan ve nazil olan Kur'an ayetlerini kendi heva ve heveslerine göre imla ettikleri ve değiştirdiklerini iddia ederek Kur'an'ın sıhhati konusunda şüphe uyandırmaya çalışan bir kişidir. Bu zat Hz. Peygamber'in, Mekke'nin fethinden sonra eman vermediği birkaç isimden birisidir.³⁷
4. Başka bir hadise de Ureyne kabilesine mensup bir grup Medine'de İslâm'a girerler. Ancak daha sonradan bu kimseler, iklim şartlarının kendileri için elverişli olmadığını beyan ederek şehirden ayrılırlar. Şehrin daha yüksek bölgesine giden bu grup, zekâtlık develerin bulunduğu bir alana çekilirler. Bir süre sonra çobanları katledip develeri gasp ederek İslâm'ı terk ettiklerini ilan ederler. Bu bilginin Medine'ye ulaşması üzerine Hz. Peygamber bu kimselerin yakalanması ve Medine'ye getirilmelerini emreder. Ardında da onları ölüm cezasına çarptırır.³⁸
5. İrtidat kavramı denilince akla gelen en bilinen örnek ise Hz. Peygamber'in vefatına yakın dönemde Yemen'de Esved el-Ansî, Necid bölgesinde Tuleyhâ b. Huveylid ve Bahreyn taraflarında ise Müseylime gibi isimlerin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp, peşlerine hatırı sayılır sayıda taraftar toplamasıdır. Hz. Peygamber'i taklit eden bu isimler, kendilerine de vahiy geldiğini iddia edip, kabile mensupları veya müttefik kabilelerle bir araya gelip büyük bir irtidat ve isyan hareketi

³³ İsrail Balcı, "İslâm'da Kutsallaştırılmış Şiddet: Ridde Örneği", *Din ve Şiddet*, ed. Faruk Sancar (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2016), 523.

³⁴ Din dönmenin mahiyeti ve nasıl anlaşılması gerektiğine dair başarılı bir çalışma için bk. Recep Ardoğan, "İrtidatın Cezalandırılması", *Günümüz Kelâm Problemleri*, ed. Recep Ardoğan (İstanbul: Ekin Yayınları: İstanbul, 2017) 413-423; a.mlf., "İslâm Açısından Dindarlığın Değeri" 98-104.

³⁵ Âl-i İmrân 3/72-73 ayetlerinin bu konuda çaba gösteren Yahudilerle alakalı olarak indiği rivayet edilmektedir. Bk. Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheylî İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/411.

³⁶ en-Nisâ 4/137 ayetinin bu olaydan dolayı nazil olduğu nakledilmektedir. Bk. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/411.

³⁷ Bk. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/411.

³⁸ Buhârî, "Muharibin", 2 (No. 6419).

başlatmışlardı. Kısa sürede yayılan irtidat ve isyan dalgası, Mekke’de Kureyş, Taif’te Sakif, Medine’de ise Evs ve Hazrec kabileleri hariç Arabistan’ın hemen her tarafını sarmıştı. Kabileler ya kısmen ya da tamamen irtidat veya isyan hadiselerine karışmıştı. Böylesine kaotik bir süreçte Müslümanların idaresini üstlenen Hz. Ebu Bekir bir taraftan peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkanlar, diğer yandan zekât adı altında vergi ödemek istemeyip isyan eden kabile mensupları ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. İsyancı kabilelerin bir grubu zekât hariç diğer dini görevleri yerine getirmeyi kabul ederken, bir kısmı ise peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkanların peşine takılarak hem dinden dönmüşler hem de siyasi olarak Medine’den ayrılmıştı.

Bu nedenle Hz. Ebu Bekir dönemindeki olayları teknik anlamda ridde veya irtidat olarak nitelendirmek doğru değildir. Zira kabilelerin çoğu sadece vergi ödemeyi reddederken diğer dini görevleri yerine getireceklerini söylüyordu. Bu grup ile peygamberlik iddiasında bulunanların peşine takılanlar aynı çerçevede değerlendirilemez. Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkanların peşine takılanlar vergi ödemeyi reddettikleri gibi dinden de dönmüşlerdi. Bir kısmı ise sadece vergi ödemeye karşı çıkmış, bununla birlikte diğer dini vecibeleri yerine getireceklerini ifade etmişlerdi. Hatta vergi ödemek istemeyen kabileler, Hz. Ebu Bekir’le anlaşmak için Medine’ye temsilciler göndermişlerdi. Ancak Hz. Ebu Bekir onların taleplerini kabul etmemiş ve “Şayet Resûlullah’a verdiğiniz zekât devesinin yularını bile vermezseniz sizinle savaşırım” sözleriyle bu konudaki kararlılığını ortaya koymuş, Medine’den eli boş dönen kabile temsilcileri müteakiben isyana kalkışmıştı.³⁹

Yukarıda beş madde halinde özetlemeye çalıştığımız dinden dönme hadiselerinin her birinin farklı dinamikleri, amaçları ve hedefleri olduğu açıktır. Bundan dolayı bu olaylara atıfla günümüzde insanların bireysel bir tercih olarak dini inançlarını değiştirmesine veya özel olarak da İslâm dininden ayrılmasına yönelik tercihlerini anlamaya çalışmanın veya konu hakkında genel bir hüküm vermenin isabetli olmayacağını ifade etmeliyiz.

3. Dini Naslar Açısından Dinden Dönme

Dinden dönenlere uygulanacak hükmün ne olduğu konusunda Kur’an ve sünnete bakıldığında kesin hüküm oluşturabilecek açık bir beyanın bulunduğu söylemek kolay gözükmemektedir. Kur’ân’da, iman ettikten sonra küfre girenlerin doğru yoldan sapmış olacakları, yaptıkları amellerin dünya ve ahirette geçersiz sayılacağı, dünyada ve ahirette elem verici bir azaba çarptırılacakları ve Allah’ın gazabını üzerlerine çekecekleri ifade edilmesine rağmen irtidatın dünyevî cezasının ne olduğu belirtilmez.⁴⁰

Konu hakkındaki en açık ve doğrudan irtidat fiilinin de geçtiği ayetlerden birisi Bakara suresi 217. ayetidir: “...İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve ahirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemnin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar”.⁴¹

Yine aynı fiilin kullanıldığı ve konuya ışık tutabilecek ayetlerden birisi de şudur: “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler;

³⁹ Balcı, “İslâm’da Kutsallaştırılmış Şiddet”, 524-525.

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/86-91; el-Mâide 5/54; et-Tevbe 9/66, 74; en-Nahl 16/106; el-Hac 22/11; Muhammed 47/25-28.

⁴¹ el-Bakara 2/217.

müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir".⁴²

Yukarıda ifade edildiği üzere nakledilen iki ayet ve konuyla ilgili diğer ayetler dininden dönenlerin ahiretteki durumlarını açıklıyor olsa da mürtetlere uygulanacak dünyevi cezai müeyyide hakkında herhangi net bir bilgi vermemektedir.

İrtidat konusu incelenirken kendisine sıklıkla atıf yapılan bazı hadisler de bulunmaktadır. Bunların en meşhuru *Dinini değiştireni öldürün*⁴³ rivayettir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Müslüman bir kimsenin irtidat edip cemaatten ayrılmasını ölümü hak eden üç davranıştan biri olarak nitelemesi,⁴⁴ Allah ve resulünün, irtidat edenin öldürülmesini emrettiğini söyleyen Muâz b. Cebel'in bunu uyguladığına dair rivayetler de⁴⁵ dikkat çekici örneklerden bir kaçıdır.⁴⁶ Konu hakkında hadis ve fıkıh literatüründe aynı mahiyette farklı başka rivayetlere de rastlamak mümkündür. Ancak sahabe uygulamalarıyla ilgili olanlarının ridde hadiseleri neticesinde ortaya çıkan fitne ve isyan dalgasını bastırmaya yönelik zecri tedbirler niteliğinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta bu rivayetlerin bazılarında, Hz. Ebu Bekir'in irtidat fiilini işleyenlerin yakalanıp yakılması emrini verdiği bilgisi göze çarpmaktadır. Ancak bu gibi rivayetlerin kabul edilmesinin mümkün olmadığını ifade eden akademik çalışmalar da bulunmaktadır.⁴⁷

Delil olarak getirilen nasslar bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde İslâm'ın erken dönemindeki dinden dönme hadiseleriyle günümüzde bir tartışma konusu olarak gündeme gelen din değiştirme özgürlüğü konusunun farklı bağlam ve muhtevaya sahip olduğu belirtilmelidir. Konu hakkındaki ayetlerin dünyevi hiçbir ceza ve yaptırımını ön görmemesi de dikkat çekicidir. Ayrıca mürtedin katledilmesi gerektiğini belirten rivayetlerin genel bir hüküm olmaktan ziyade belli durum ve şahısları işaret ettiğini söylemek de mümkündür.

Ayrıca irtidat fiilinin dünyevi olarak cezalandırılmasına dayanak gösterilen bu ve benzer hadislerin neredeyse tamamında salt bir inanç değiştirmekten ziyade İslâm hukukunun *hirabe* olarak isimlendirdiği terör içerikli suçlar bulunmaktadır.⁴⁸ Dolayısıyla bu hadiselerden hareketle mücerret bir dinden dönmenin ölümle cezalandırmayı gerektirdiğini söylemek insafli bir değerlendirme olarak gözükmemektedir. İbn Teymiyye (öl. 728/1328) gibi düşünürlerin de "dinini terk eden ve cemaatten ayrılan" kişilere ölüm cezasının tatbik edilebilmesi için *hirabe* suçuna iştirak etmelerini ve kamu düzenini ifsat eden eylemlerde bulunmalarını şart koşması daha ihtiyatlı ve makul bir tercih gibi durmaktadır.⁴⁹

⁴² el-Mâide 5/54.

⁴³ Buhârî, "İstitâbe", 2 (No. 6523).

⁴⁴ Buhârî, "Diyât", 5 (No. 6484).

⁴⁵ Buhârî, "İstitâbe", 2 (No. 6524-6530)

⁴⁶ İnce, "Ridde", 35/ 90-91.

⁴⁷ Balci, "İslâm'da Kutsallaştırılmış Şiddet", 523.

⁴⁸ Konu hakkındaki bir değerlendirme için bk. Ayhan Ak, "Hirabe Ayetlerine Dair Yaklaşımların Metodolojik Tahlili", *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2016), 5-34.

⁴⁹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, *es-Sârimü'l-meslûl 'alâ şâtimi'r-Resûl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1978) 326.

4. Özgür İrade Sonucu Din Değişirme Olgusu

İslâm düşünce geleneğinde insanların inançlarını özgür iradeleriyle seçebileceklerine dair ortak bir kabulden bahsedilebilir. Bu kabul, genellikle kişilerin İslâm'a girme konusunda hiçbir zorlamaya maruz bırakılmayacakları şeklinde anlaşılmıştır. Burada önemli bir soru cevaplandırılmayı beklemektedir: Bir Müslüman başka bir dine geçme hakkına sahip midir? Veya böyle bir tercihte bulunması durumunda kendisine dünyevi bir ceza öngörülmekte midir? Doğrusu bu soruya cevap vermeden önce özellikle fıkıh literatürünün müsamahakâr veya özgürlükçü bir tutum takınmadığını ifade etmeliyiz.

Fıkıh literatürü incelendiğinde dinden dönen bir erkeğin cezasının ölüm olduğu konusunda bir ittifakın bulunduğu göze çarpmaktadır. Fıkıh ekolleri, suçun müeyyidesi hususunda görüş birliğinde olsa da gerekçesi noktasında farklı tercihlerde bulunmuşlardır.⁵⁰ Kimileri cezayı had kapsamında değerlendirirken kimileri ise ayrı bir suç olarak görmeyi tercih etmiştir. Dinden dönen kadına ise Hanefi ve Caferi mezheplerinde kısmen daha hafif bir ceza öngörülmüş, kadının tövbe edene kadar hapsedilmesi gerektiği fikri kabul görmüştür. Hanefiler bu görüşlerini Hz. Peygamber'in savaşta kafir kadınların öldürülmesini yasaklayıcı ifadesiyle⁵¹ temellendirmeyi tercih etmişlerdir.⁵² Öyle görülüyor ki Hanefi fakihlere göre mürted olan kadının cezalandırılmasında asıl olan unsur, dinden çıkma eyleminin bizatihi kendisi değil⁵³ aksine fikirleriyle eylemleriyle İslâm'a zarar verme potansiyeli veya savaşçı olma gibi nitelikleridir.⁵⁴

Mürtede ölüm cezası verilmesine rağmen cezanın tatbikinden önce tövbeye davet edilmesi gerektiği konusunda da görüşler bulunmaktadır. Özellikle İbrahim en-Nehaî'nin (v. 96/714) dinden dönenin tövbeye davet edilmesinin gerektiği yolundaki kanaati bu görüşün temel referanslarından biridir.⁵⁵ Nehaî'nin bu görüşü pratikte ölüm cezasının tatbikini zorlaştıracak bir mahiyete sahiptir. Davranışından pişmanlık duyup tövbe eden bir mürtedin cezadan kurtulacağı konusunda da fikir birliğinden bahsedilebilir. Kendi rızası ile tövbe etmeyen mürtedin tövbeye davet edilip kendisine üç gün mühlet tanınması gerektiği de fıkıh metinlerinde yer alan bilgiler arasındadır.⁵⁶ İlgili literatürde dinden dönen kimsenin nikahının düşüp düşmeyeceği, yaşı, mirası ve İslâm beldesini terk etmesi durumunda geçerli olan hükümler gibi çeşitli konuların ele alındığı zengin bir fıkıh mirasıyla karşılaşmaktayız.⁵⁷ Ancak bu zengin birikimin ortak bir noktası bulunmaktadır. O da

⁵⁰ Bk. Nihat Dalgın, "Temel Kaynaklar Çerçevesinde Dinden Dönme (İrtidat)", *Din ve Hayat*, 21/1 (2014) 102-104.

⁵¹ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 111 (No. 2628).

⁵² Kâsânî, *Bedâiü's-sanâ'i*, 7/134; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Muhammed Halil Herrâs (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.) 10/74.

⁵³ İnce, "Ridde", 35/ 90.

⁵⁴ Ebu Bekr Şemsülemme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Kahire: Matbaatü's-Sa'ade, 1324/1906), 10/111.

⁵⁵ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Habîbürrahmân el-Azamî, (Beyrut: y.y, 1983), 10/166.

⁵⁶ Hacer Şahinalp, "Din Hürriyeti Bağlamında Din Değişirme Hürriyeti: İrtidât", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2013) 109.

⁵⁷ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâ'i*, 7/134; Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zâhirî İbn Hazm, *el-Muhallâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire: İdâretü'l-Tıba'âti'l-Münîriyye, 1988), 12/110; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî Mâverdî, *Ahkâmü's-sultâniyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985/1405), 110.

insanların, bireysel bir tercih olarak İslâm'a girebilme özgürlüğüne sahipken İslâm'ı terk etme özgürlüğüne sahip olmamasıdır.

Fıkıh metinlerinde problemin detaylarında farklı yorumlar söz konusu olsa da hüküm noktasında benzer tercihlerde bulunulması fakihlerin meseleyi bir inanç meselesinden ziyade kamu düzeniyle ilişkili bir problem olarak gördüklerini göstermektedir. Özellikle Hanefilerin sürekli mürtede uygulanacak cezayı meşru siyasal düzene isyanla ilişkilendirme gayreti de bu kanaati desteklemektedir. Nitekim Ünlü Hanefi fıkıhçı Şemsüleimme es-Serahsî (öl. 483/1090) bu durumu şöyle açıklamaktadır: Küfür suçların en büyüğü olsa da son tahlilde Allah ile kulları arasındaki bir meseledir. Bunun hesabı ahirette görülecektir. Dünyada uygulanan cezai yaptırımlar insanların menfaatleri için ön görülmüştür. Zinanın cezası nesli, hırsızlığın cezası malı, kısasın cezası canı, sarhoşluğun müeyyidesi ise akli koruma amacına matuftur. İrtidatın cezası ise Müslümanlara düşmanca tavır önlemeye yöneliktir.⁵⁸ Dolayısıyla tersinden bir okumayla inkârını bireysel bir tercih olarak yaşayan ve İslâm'a yönelik bir düşmanlık veya propaganda faaliyetinde bulunmayan bir kimse için dünyevi bir cezaya gerek olmadığı söylenebilir. Bu şekildeki sağduyulu yaklaşımlardan biri de Burhâneddin el-Merğînânî'ye (öl. 593/1197) aittir. O, cezaların ahirete ertelenmesinin asıl olduğunu, bazı konularda cezaların dünyada tatbik edilmesinin kamu düzeninin korunmasına yönelik olduğunu ifade eder. Dolayısıyla ona göre mürtet için uygun görülen ölüm cezası ancak Müslümanlara karşı düşmanlıkları sebebiyle söz konusu olabilir.⁵⁹

Klasik dönemde irtidat bireysel bir tercih olarak dinin tamamından veya dini inancın önemli bir rüknünü kabulden ayrılmaktan ziyade düzeni temsil eden inanç veya o inancın yaşanmasını sağlayan kamusal düzene başkaldırı şeklinde anlaşılmıştır. Böylelikle siyasal düzene açık bir başkaldırı mahiyetindeki ayaklanmalara nasıl bir ceza öngörülüyse mürtede de benzer cezalar verilmiştir. Ancak bu yaklaşım hem tarihte hem de günümüzde umulan faydayı temin etmek şöyle dursun izleri halen silinmeyen acı hatıralar bırakmaktan başka bir işe yaramamıştır. Meselenin kazai kısmının fukahaya bırakılmış olması bir noktaya kadar anlaşılabilir. Ancak temel de bir inanç konusu olan bir problemi Kelâmcıların neredeyse görmezden gelmeleri kabul edilebilir değildir. Biraz daha derinlemesine bir analiz ise Kelâmcıların bu tercihinin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Çünkü Kelâmcılara göre bu problem, tarihi süreç içinde bir inanç konusu olmaktan ziyade mevcut düzenin korunmasına yönelik cezai yaptırımları da içeren bir tedbir girişimi olarak görülmüş olabilir.

5. Çağdaş Bir Problem Olarak Din Değiştirme veya İnkâr Özgürlüğü

Modern dünya bütün olumsuzluklarına rağmen birtakım kavramları insanlığa kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu kavramların en önemlilerinden birisi de din ve vicdan özgürlüğüdür. Kavramın tarihsel arka planı bir tarafa bırakılıp ilk çağrıştırdığı mana üzerinden anlaşıldığında İslâmî esaslar açısından büyük bir problem ortaya çıkmamaktadır. Zira Kur'ân'da vicdan kelimesi doğrudan geçmemesine rağmen birçok ayette insanda bulunan ve onun iradî fiillerini ahlâk ölçülerine göre

⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/110.

⁵⁹ Kemâleddîn Muhammed b. Abdolvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr* (Beyrut, ts.), 5/311

denetleyen ahlâkî bir melemeden söz edildiği görülür.⁶⁰ Dolayısıyla bu melekenin özgür olması serbest bir iradeye dayanması İslâm açısından bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Din değiştirme olgusunun da bu çerçeveden ele alınması hem Kur'an'ın ruhuna hem de günümüz insanın beklenti ve psikolojisine uygun düşmektedir.

Klasik İslâmî literatür incelendiğinde bu meselenin genellikle tek boyutlu bir şekilde ele alındığı görülmektedir. İlgili metinler daha ziyade İslâm'ı terk edenlerin dünyevi durumunun ne olacağı veya onlara karşı nasıl bir müeyyideler zincirinin uygulanacağı sorusunun cevabını aramışlardır. Öyle görülüyor ki erken dönemde dinden dönme fiili günümüzdeki milli güvenlik kavramına tekabül edecek bir çerçevede değerlendirilmiştir. Zira konunun ele alındığı eserlerde özellikle dinden dönen erkeğe yönelik olarak tatbik edilecek uygulamalar incelendiğinde onların potansiyel İslâm düşmanı olacakları hatta silahlanıp Müslümanlara saldıracaklarına dair bir öngörü üzerine çözümün kurgulandığı izlenimi doğmaktadır. Hatta ilgili metinlerdeki bazı ifadeler irtidat eden kişi fiziki veya ilmi olarak Müslümanlar açısından doğrudan Müslümanlarla mücadele etme güç ve kapasitesine sahip değilse o takdirde kadınlar gibi muamele görür ve ölüm cezasından kurtulur şeklinde ifadelerin yer alması bu tespiti desteklemektedir. Hatta irtidat eden kadın şayet erkekler gibi İslâm aleyhine propaganda yapma ve fiziki olarak da Müslümanlarla savaşma potansiyelini haiz ise erkek için geçerli olan yaptırımlar onun için de söz konusu edilmiştir.⁶¹ Bu yaklaşımların meselenin klasik dönemde bir bakıma kamu güvenliği sorunu olarak ele alındığı yolundaki kanaatleri desteklediğini söylemek mümkündür.

Aslında meseleyi bu şekilde tek taraflı olarak değerlendirmek, diğer bir ifadeyle din değiştirme olgusunun nicelik ve nitelik açısından Müslümanların aleyhine bir resim ortaya koyduğunu düşünmek de isabetli değildir. Elbette ki İslâm dünya görüşü açısından tek bir Müslüman bireyin bile en üst değer kabul edilen İslâm'ı terk edip İslâm'ın batıl gördüğü farklı bir dine veya ateizme sürüklenmesi üzücü bir durumdur. Ancak aynı şekilde farklı dinlerden veya inanç sistemlerinden hatta ateist eğilimleri terk edip İslâm inançlarını benimseyen binlerce insanın bulunduğu da unutulmamalıdır. Öyle ki, uzun vadeli bazı perspektiflere göre Avrupa'daki Müslüman nüfusun önümüzdeki 30 yıl içinde toplam nüfusun yüzde yirmi seviyesine geleceğinden bile bahsedilmektedir.⁶² Bu artışta doğum oranları kadar ihtida sayısındaki artışın da etkisi göz ardı edilmemelidir.⁶³ Dolayısıyla bu noktada din değiştirme meselesinin tek yönlü bir durum olmadığı ve bu meselede görüş beyan ederken konunun çok boyutluluğu dikkate alınmalıdır. Ayrıca bu konuyu incelerken “dileyen kendi özgür iradesiyle İslâm'a girebilir ancak aksi tavır ve tutumlara kesinlikle müsaade edilemez ve hatta cezalandırılır” gibi bir retoriğin, günümüzde bir karşılığının olmayacağı ve her geçen gün artan ihtida hadiselerine olumsuz yansıtacağı hatırlanmalıdır.

⁶⁰ en-Nisâ 4/17-18; el-Mâide 5/38-39; en-Nahl 16/119.

⁶¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 5/311.

⁶² Bazı Avrupa ülkelerinde Müslüman nüfusun 3 katına çıkabileceğini ifade eden raporlar söz konusudur. Bk. Harriet Sherwood, “Muslim Population in Some EU Countries Could Triple, Says Report”, *The Guardian* (29 Kasım 2017), 1.

⁶³ Konu hakkındaki önemli araştırmalardan biri için bk. Ali Köse, *Neden İslâm'ı Seçiyorlar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019). Çalışmada Batılı mühtedilerin İslâm seçmelerinin psiko-sosyal ve duygusal alt yapısı doğrudan kendi beyanlarından hareketle analiz edilmektedir.

Üzerinde durulması gereken noktalardan birisi de hukuki metinlerin ve bazı fıkhi kabullerin içinde bulunan psiko-sosyal ve coğrafi şartlardan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğidir. Klasik düşünme biçiminin hüküm sürdüğü Orta Çağ'da devletler daha ziyade teokratik bir yönetim sistemine sahipti. Aynı şekilde İslâm devletleri her ne kadar yönetim sistemi açısından monarşiyle idare ediliyorlarsa da yasalar daha ziyade şeri olarak düzenlenmişti. Dolayısıyla din ile siyasetin birbirine eklemlendiği bir siyasal düzenin mevcut olduğu bir resim söz konusuydu. Bu durum da ister istemez dini bir tutum olan irtidat ve benzeri hadiselerin siyasal ve kamusal bir tepkiyle cezalandırılması gibi bir neticenin doğmasına yol açıyordu.⁶⁴ Günümüzde ise Müslümanların yaşamış olduğu siyasal yapıların farklı özellikleri haiz olduğu göz önünde bulundurulduğunda irtidat konusuna da farklı şekilde yaklaşılmasının zaruri olduğunu söylemek gerçekçi bir tutum olacaktır.⁶⁵

Bu itibarla artık şu kavilden cevapların ikna edicilikten uzak olduğu itiraf edilmelidir: “Dinden dönen bir kimse önce tövbeye davet edilir ve kendisine bir mühlet süre tanınır. Süre dolduğunda yine kanaatini değiştirmese hükmün infazına geçilir ki o da ölümdür.” Klasik metinlerde sıklıkla rastlanabilecek bu ifadeler çağımızın değer sistemiyle örtüşmediği gibi İslâm'ın özgüvenli ve kompleksiz tabiatına da uygun düşmemektedir. Ayrıca bu hükümlerin fıkıh metinlerine girdiği dönemlerde farklı düşünen ilim ve düşünce adamlarının bazen devlet eliyle katledildiği de tarihin üzücü hatıraları arasında yerini almıştır.⁶⁶ Ne yazık ki bu infazlarda irtidat hakkındaki yerleşik içtihat, çoğu kez yöneticilerin kendi iktidarlarını tehdit ettiklerini düşündükleri kimseleri ortadan kaldırmalarının şeri aparatı rolünü üstlenmiştir.

Din değiştirmenin şeri hükmü hakkında bir değerlendirme de bulunulacaksa öncelikle meselenin birkaç yönünün açıkça ortaya konulması gerekmektedir.

1. Konu Allah hakkıyla mı kul hakkıyla mı ilgilidir? Eğer bu konu Allah hakkını ilgilendiren bir meseleyse cezasının da Allah'a bırakılması daha doğru bir tercih olacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de konunun ele alındığı ayetlerin hiçbirisinde Allah mürtedde bir cezayı öngörmemiştir. Onun hakkındaki hükmü ve cezayı ahirete bırakmıştır. Eğer cevap olarak kul hakkı deniliyorsa, bu gerçekçi ve vakıya uygun bir yanıt değildir. Zira kişi bireysel bir tercih olarak İslâm'ı terk ettiğini söylüyorsa ve İslâmi değerleri aşağılamıyorsa bu kişinin fiilinin doğrudan muhatabı Allah Teala'dır. Dolayısıyla hesap sorma makamı da O'dur. Ayrıca konu hakkındaki ilgili rivayetlerin önemli bir kısmının zayıf olduğu noktasında iddialar da mevcuttur. “Dinini değiştireni öldürün” şeklindeki rivayetin genellikle sahih olduğu kabul edilse de hadisi rivayet eden İkrime'nin bazı hadis otoriteleri tarafından tenkit edildiği de ifade edilmektedir.⁶⁷ Sonu ölüm olan bir hükümde haber-i vâhidin yeterli görülmesi çok ihtiyatlı bir tutum olarak gözükmemektedir. Yine dünyevi bir cezayı ilgili rivayetle tahkim etmeye çalışan fıkıh alimlerinin, bu rivayetle Kur'an'ın cezayı ahirete erteleyen yaptırımını bildiren ifadeleri arasında nasıl bir ilişkinin bulunduğunu sorgulama gereğini hissetmemeleri de ilginç bir durum olarak dikkati çekmektedir.⁶⁸

⁶⁴ Bk. Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal Kuşçu (Ankara: Beyan Yayınları, 2007) 274.

⁶⁵ Okur, “İslâm Hukukunda İrtidat”, 358.

⁶⁶ Örnekler için bk. Mehmet Azimli (ed.), *Müslümanların Engizisyonu Ölümcül Kovuşturmalar* (İstanbul: Mana Yayınları, 2019).

⁶⁷ Mahmûd Şeltût, *el-İslâm akide ve şerîa* (Kahire: Dâru'l-Kalem, 1964), s. 281.

⁶⁸ Okur, “İslâm Hukukunda İrtidat”, 350.

2. İrtidat filinin mahiyeti nedir? Bu sorunun cevabı da mürted hakkında verilecek hükme etki edecek niteliktedir. İrtidat tıpkı iman gibi öncelikli olarak kalbin fiilidir. İman konusunda kişi nasıl ki hiçbir cebir veya ikrah söz konusu olmaksızın kalbinin sükûn bulmasıyla inançlarını kabul ediyorsa; inkâr da aynı şekilde kalbin veya zihnin belirli inançları reddetmesiyle gerçekleşebilir. Kişilere iman konusunda sınırsız bir özgürlük tanıyıp inkâr noktasında aynı özgürlüğü tanımamak İslâm'ın özgüvenli ve kompleksiz yapısıyla uyuşmamaktadır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz biz ona (insana) doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör.”⁶⁹

3. Kalben inanmayan bir kimsenin mutlak akıbet olarak ölüm cezasını göze alıp dinden döndüğünü açıklayabilmesi ne kadar gerçekçidir? Bu da önemli bir soru olarak cevaplandırılmayı beklemektedir. Zira istisnalar dışında insanların akıbetlerini bilebile böyle bir tercihte bulunması kolay gözükmemektedir. Bu durum ise İslâm toplumunun bünyesinde gerçekten inanmadığı halde inkârını izhar etme cesareti bulamayan daha açık bir ifadeyle münafık bir kitlenin varlığı anlamına gelmektedir. İslâm medeniyeti açısından insanların olduğu gibi gözükmeleri mi daha önemli ve kıymetlidir yoksa tersi mi?

4. İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren dinden dönme hadiselerine veya irtidat suçuna yönelik uygulama örneklerine bakıldığında bugün anladığımız anlamda din değiştirme tercihinin çok fazla rastlanmadığını görmekteyiz. Hatta çoğu kez bu yakıştırmaların ve yargılamaların muhatabının düşünce adamları olduğu göze çarpmaktadır. Söz gelimi bu durumun ilk örnekleri kabul edilebilecek olan Ma'bed el-Cühenî (öl. 83/702) ve Gaylân ed-Dimeşkî'nin (öl. 120/738) katline fetva veren Ehl-i hadis uleması bu iki ismin görüşleriyle dinden çıktığını bundan dolayı öldürülmesinde şeran bir mahzur olmadığını fetvasını veriyordu. Daha sonraki dönemde de ister ulema arasından olsun ister filozof veya sufi isimlerden biri olsun mürtedin katli vaciptir mottosu bu kişilerin itibarsızlaştırılıp sonra katledilmesinin manivelası görevini üstlenmiştir. Dolayısıyla bazen siyasal iktidarla ittifak halinde olan fukaha ve temsil ettikleri dini düşünce bazen de kendi siyasal iktidarlarını muhafaza etmek isteyen yöneticiler tarafından ölüm cezasının, muhaliflerinin başında duran bir Demokles kılıcı görevi gördüğü söylenebilir.

5. Son olarak da mürtedin ölümüne hükmetmenin aslında bir kişinin imanı hakkında son sözü söylemek anlamına geldiği unutulmamalıdır. Artık kişinin ileriki hayatında durumunu tekrar gözden geçirmesi veya hayatın doğal akışı içerisinde tekrar zihni bir dönüşüm yaşama şansı kalmamaktadır. Belki de ölümüne hükmedilen o kişi, bir uyarıcı, örnek bir karakter veya çok sarsıcı bir hayat dersiyle tekrar hakikate ulaşabilme şansına sahip olacaktı. İnsanlar için böyle bir cezanın öngörülmesi onun elinden bu fırsatı almak anlamına gelmektedir.

Sonuç

İslâm dini inancı, insanların özgür iradesiyle tercih ettiği bir kabul olarak görmüştür. Bu tercih üzerindeki bütün zorlama ve dayatma teşebbüslerini hem reddetmiş hem de kişilerin inançlarını seçme ve yaşayabilme haklarını teminat altına almıştır. Bu husus makâsîdüş-şerîada, dinin korunması şeklinde yer bulmuştur. Buradaki din sadece İslâm değildir. Kişiler hangi inanca mensup olursa olsun İslâm hukuk sistemi açısından o kimsenin inançlarının korunması anlamına gelmektedir. Elbette insanların son din olarak gönderilen İslâm'ı bütünüyle terk etmesi veya kesin iman esaslarından bir kısmını bilerek

⁶⁹ el-İnsân 76/3.

reddetmesi Allah'ın rızasına uygun bir davranış olarak görülemez. Allah da bu durumda olan insanların bu dünyada kafir olduklarını ve dünyadaki amellerinin boşa gittiğini haber vermiştir. Bu sert uyarı normal görülmelidir. Ancak böylesine önemli bir konuda Kur'an'ın açık bir hüküm koymaması, konu hakkında varid olan rivayetlerin de haber-i vahit statüsünde olması meseleyi başka açılardan da değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla İslâm tarihi boyunca aktüel değerini yitirmeyen bu meselenin sosyo-politik ve kültürel bir zemininin yeniden ele alınması gerekmektedir. Din bir vicdani tercihtir. Dine girme hürriyeti bulunduğu gibi onu terk etme hürriyeti de bulunmaktadır. İslâm hukuk sisteminin mürted tarafından Müslümanların inancına açık bir saldırı düzenlenmedikçe veya doğrudan kamu düzenini bozucu bir faaliyet yapılmadıkça o kişi hakkında müeyyide uygulaması Kur'an'ın ruhuna ve İslâm'ın özgüvenli ve kompleksiz yapısıyla örtüşmemektedir. Bahsedilen durumlar söz konusu olursa her bozguncu fiile karşı hukuk sistemi nasıl tedbir alıyorsa bu durum için de alabilir. Ancak bu tedbirin şer'î olmaktan ziyade siyasi olacağı unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li ayatî'l-Kur'âni'l-hakîm*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990/1411.
- Ak, Ayhan. "Hirabe Ayetlerine Dair Yaklaşımların Metodolojik Tahlili". *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (2016), 5-34.
- Ardoğan, Recep. "İrtidatın Cezalandırılması". *Günümüz Kelâm Problemleri*. ed. Recep Ardoğan. 413-423. İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.
- Ardoğan, Recep. "İslâm Açısından Dindarlığın Değeri ve İrtidatın Cezalandırılması". *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*. 4/1 (2007), 98-104.
- Azimli, Mehmet (ed.). *Müslümanların Engizisyonu Ölümcül Kovuşturmalar*. İstanbul: Mana Yayınları, 2019.
- Balcı, İsrâfil. "İslâm'da Kutsallaştırılmış Şiddet: Ridde Örneği". *Din ve Şiddet*, ed. Faruk Sancar, 523-546. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Bardakoğlu, Ali. "İkrah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/31-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bardakoğlu, Ali. "İrtidat", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. ed. İbrahim Kafi Dönmez, 2/949-951, İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Bûğa. 5 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, 2. Basım, 1413/1993.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Kitâbü't-Tarifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Dalgın, Nihat. "Temel Kaynaklar Çerçevesinde Dinden Dönme (İrtidat)". *Din ve Hayat* 21/1 (2014), 102-104.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas b. İshak el-Ezdî Ebû Davud es-Sicistani. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1416/1996.
- Eco, Umberto. *Gülün Adı*. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: Can Yayınları, 58. Basım, 2010.
- Ermemiş, Faruk. "Kur'an-ı Kerim'in Düşünce ve İnanç Özgürlüğüne Yönelik Emirleri ve Hz. Muhammed'in Uygulamaları", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2018), 20-35.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdaresi*. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- Hürriyet Gazetesi*. "Rusya Ukrayna Savaşında İrkçı Söylemler: Mavi Gözlü ve Sarı Saçlı İnsanlar Ölüyor" (28 Şubat 2022), 1. <http://www.hurriyet.com.tr>
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali Ahmed b. Saîd ez-Zâhiri. *el-Muhallâ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 12 Cilt. Kahire: İdâretü'l-Tıba'âtî'l-Münîriyye, 1988.
- İbn Hişâm, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheylî, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ. 2. Cilt. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.

- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Makdisî. *el-Muğnî*. tsh. Muhammed Halil Herrâs. 9 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *es-Sârimü'l-meslûl 'alâ şâtimi'r-Resûl*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid. *Fethü'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut, ts.
- İnce, İrfan. "Ridde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/90-91. İstanbul: TDV Yayınları 2008.
- Karagöz, İsmail. *Din ve Vicdan Özgürlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâiü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcut. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâiü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcut. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Kitâbü Mukaddes*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1976.
- Köse, Ali. *Neden İslâm'ı Seçiyorlar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2019.
- Kur'an Meal-Tefsir*. çev. Mehmet Okuyan. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî. *Ahkâmü's-sultâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985/1405.
- Okur, Kaşif Hamdi. "İslâm Hukukunda İrtidat Fiili İçin Öngörülen Asli Yaptırımlar Üzerine Bazı Düşünceler". *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1 (2002) 344-364.
- Platon. *Sokrates'in Savunması*. çev. Ari Çokona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 31. Basım, 2019.
- San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. nşr. Habîbürrahmân el-A'zamî. 11 Cilt, Beyrut, 2. Basım, 1983.
- Serahsî, Ebu Bekr Şemsüelimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*, 15 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Sa'âde, 1324.
- Shaw, Stanford. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 4/1003-104. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Sherwood, Harriet. "Muslim Population in Some EU Countries Could Triple, Says Report". *The Guardian* (29 Kasım 2017), 1. <https://www.theguardian.com>
- Süleyman, Betül Akdemir. "Hangi Dine İnanmaya Hakkım Var? İnanma İradesi Üzerine Bir Sorgulama", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/3 (2022), 1197-2013.
- Şahinalp, Hacer, "Din Hürriyeti Bağlamında Din Değiştirme Hürriyeti: İrtidât". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2013) 101-125.
- Şahinalp, Hatice. *Kur'an'da Din Hürriyeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Şeltût, Mahmûd. *el-İslâm akide ve şerâa*. Kahire: Dâru'l-Kalem, 1964.
- Yazıcı, Recep Ali. *Kelâm Açısından İnanç Özgürlüğü ve İrtidat*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.